

УДК 82-32(477)

ЮРЧУК О. О.

УКРАЇНСЬКІ СТРАТЕГІЇ ЧОЛОВІЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОЛОЇАЛЬНИХ ТА ПОСТКОЛОЇАЛЬНИХ УМОВАХ

В українській літературі під впливом колоніального становища було сформовано неадекватні реалізації чоловічих та жіночих ролей. Чоловіча реценція імперського реалізується у низці стратегій: стратегії роздвоєння (герой / автор – «крутій»), стратегії міфотворчості (різні варіанти пророцтва) й стратегії деструктивної гри (блзнювання).

Ключові слова: колоніалізм, міфотворчість, деструктивна гра.

Чоловік у колоніальних умовах перебуває під пресом провини через власну неспроможність захистити Батьківщину / матір / жінку. За словами В. Агєєвої він як репрезентант колонізованого народу «...живе з подвійним тягарем довічної синівської вини і боргу. Безчестя погвалтованої матері вимагає помсти. Але синові бракує для того наснаги» [1, 46].

Через неможливість реалізації власної мужності маскулінна тожсамість виявляє себе як інфантилізм, месіанство, гра. У сфері духовного інфантилізм тлумачиться як відсутність зрілого мислення, досвіду, затримка духовного розвитку. Інфантильна людина характеризується підвищеною вимогливістю до піклування про себе з боку оточення. Поняття «національний інфантилізм» виражає незрілість національного самоусвідомлення, зруйновану позитивну мотивацію щодо національного.

Російський імперський дискурс слугував виробленню в українській історичній свідомості національної амнезії – витіснення з пам'яті подій, персон, з якими пов'язані здобутки української культури. Вона базувалася на ефекті відторгнення й заміщення, коли значуще замінювалося моделями, орієнтованими на притлумлення або знищення національних структур.

Найповніше національний інфантилізм проявив себе в межах чоловічого типу мислення. Інфантильний чоловік вдається до пристосування

в колонізованому суспільстві, задля чого обирає маску, яка репрезентує колонізоване через розважальний екзотизм, потенційну дискомфортність і комічність [2, 154]. Інфантилізм спричинює позірну фемінізацію маскулінного, коли відбувається перебирання чоловіками фемінних ознак: амбівалентності, ірраціональності, стихійності, що трансформуються у «нарцисизм, заздрість, анархічність» [3, 80]. Існує думка, що фемінний характер українського чоловіка є основою «національного чоловічого типу» [3, 80].

Таке міркування провокує враження, що фемінність українського чоловіка – вроджена якість. Варто погодитися радше з О. Забужко, яка вважає, що формування такого чоловічого типу зумовлене довготривалим перебуванням України в колоніальній залежності [2]. Саме колоніалізм призвів до спотворення звичних структур чоловічого й жіночого. З покоління в покоління відбувалося закріплення колоніальної свідомості, що позначилося на чоловікові сильніше, ніж на жінці, яка швидше адаптується до несприятливих реалій. Свого часу Ф. Ніцше писав: «Невирішені дисонанси стосовно характеру й способу мислення батьків продовжують звучати в естві дитини й утворюють внутрішню історію її страждань» [4, 237].

Національний інфантилізм є парадоксальною формою опору-захисту від імперських структур. Він пов'язаний зі **стратегією роздвоєння («двійництва»)**, за якою чоловік-інтелектуал націлений на розвиток власного національного й водночас не мислить цей розвиток за межами імперської дійсності. Сприяючи національній культурі (створення текстів українською мовою, дослідження її історії, збір фольклорного матеріалу тощо), він при цьому думає про її меншовартість порівняно з імперськими зразками, й цим маргіналізує відновлені національні структури. Інколи національний інфантилізм стає причиною трагедії всього життя. Виразно ілюструє цю трагедію М. Гоголь, який затиснув власне ество в зашморгу російського

імперського, будучи не українським письменником, який пише російською мовою, а російським, який зображає «зручну» для імперії Україну.

Комплексом «двійництва» позначена творчість чоловіків першої половини XIX ст. Їх діяльність націлена на розвиток української культури, але не на усвідомлений спротив імперському дискурсові. Це зумовлене розумінням України не як колонії, а як території, що закономірно належить до Російської держави. Однак створені ними тексти впливали на формування національного контрадискурсу. Особливо це стосується І. Котляревського, який у рамках розважального утверджував українське національне (на рівні колориту, екзотизму) та десакралізував імперське (створення іронічної моделі появи імперії – поема «Енеїда»).

Варіантом «двійництва» є позиція крутія. Національний інфантилізм при цьому є усвідомленим шляхом реалізації спротиву імперському впливові. Чоловік-«крутій» пов'язує розвиток національного з пошуком допомоги в «іншого», який мислиться сильнішим. Саме цю силу він намагається використати. До децентрації мислення це не приводить, просто змінюються центри, на які орієнтується колонізована культура, що продовжує процес маргіналізації. Крутіїство ілюструють позиції П. Куліша (намагання міфологізувати власний вибір через перебирання на себе функцій пророка), В. Винниченка (обстоювання утопічної ідеї можливості розвитку українського в рамках імперського за умови створення оптимально-дієвої моделі суспільного життєстрою). Обидва варіанти національного інфантилізму – комплекс «двійництва» й крутіїство – хоча й орієнтовані на розвиток власних національних структур, не позбавленні ідеї обов'язкової присутності в тому процесі контролюючого центру, з яким потрібно загравати, який можна обманювати, але не відкидати.

Кожна національна модель містить у собі ідентичність, місце в загальносвітових процесах і власну цивілізаційну місію. Ці компоненти визначають ставлення до себе й позиціювання серед інших націй. У

слов'янському світі однією з доктрин, що слугувала таким процесам, стало месіанство, котре базувалося на розумінні вибірковості власного народу, покликання якого – стати значущим в історичній долі людства.

Месіанство реалізується у месіанізмі як амбіції та месіанізмі як стражданні. За словами В. Соловйова, «в месіанізмі народів, позбавлених політичній самостійності (...), переважає характер моральний і героїчний, вище покликання розуміється як обов'язок і подвиг; у народів могутніх М. приймає протилежний характер – покликання береться тут як готова перевага або привілей. Першого роду М. може бути важливим двигуном національного оновлення, як це було в Італії і особливо в Німеччині; М. іншого характеру виражається у винятковий і безідейний націоналізм, що перешкоджає вдосконаленню народу» [5, 276—277].

Месіанізм як амбіція пов'язаний із налаштованістю нації на будівництво національної моделі як імперської. У слов'янському світі він характерний, зокрема, для росіян. Російській месіанізм став формою виправдання російської імперської політики, а також кодом для розуміння «російської душі» для іноземців. Базований на апокаліптичному світосприйнятті, що переплітається з ідеєю богообраного юродства (закріплена, наприклад, в образі князя Мишкіна в романі «Ідіот» Ф. Достоєвського), він викликав страх і повагу. Особливому впливові російського месіанізму сприяли також історичні умови. Наприклад, війна з Наполеоном – одна з перших, яку було означено поняттям «священна» – у ній Росія апробувала роль визволительки інших європейських країн.

Месіанізм як страждання найчастіше є оберненою формою амбіційного месіанізму. Він покликаний подолати комплекс меншовартості, спричинений підневільним станом нації, а також виправдати цей стан і пасивність національної еліти. Україні іманентна саме така форма месіанізму. За українським месіанством сховано ідею про те, що українська нація спроможна здобути щастя, гідне місце серед інших народів тільки через страждання. В Україні він реалізується в авторських міфах та концепціях,

яких об'єднує нерозірваність розуміння авторського «я» та долі народу: власне страждання наратор проектує на націю, а страждання нації на себе, створюючи замкнене коло. Чоловічий опір імперському впливові реалізується і через базовану на доктрині месіанства **стратегію міфотворчості** в рамках індивідуального пророцтва, в якому автор окреслює месіанську функцію власну та свого народу. Вперше вона стала помітною в романтизмі й пов'язана з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства (визначення месіанської функції України), творчості Т. Шевченка, пізніше – П. Куліша та І. Франка. Радянський період позначився для української культури утворенням пророцтва, базованого на амбіційному месіанізмі (ідея азійського ренесансу М. Хвильового, за якою Україна має претензії на роль центру для східних націй), та герметичного, що не потребує зовнішньої реалізації нацією, адже воно сповна виразняється в постаті автора й немислиме поза ним (В. Стус). У кожному разі стратегія міфотворчості пов'язана з вираженням образу пророка. В українській літературі чоловіче пророцтво багатоваріантне. У ХІХ ст. пророцтво започатковується Т. Шевченком – воно містичне, поєднує в собі національне як духовне та релігійність. Надалі пророцтво оприявлюється через постать П. Куліша, який застосовує у ньому дію розуму, намагаючись продовжити шлях Кобзаря, що дає підстави номінувати це пророцтво як раціональне.

Чоловіча колоніальна тожсамість реалізується і через гру, в якій формується ще одна стратегія опору – **деструктивна гра**. Ця стратегія активізується у постімперський період і налаштована на спротив російському імперському дискурсові й переосмислення національних моделей існування українського самоусвідомлення.

Деструктивна гра присутня в текстах митців постмодерного постколоніалізму й утворює модель блазнювання. Будь-яка гра характеризується присутністю прихованих мотивів та перемогою однієї зі сторін [6]. Її визначають дві схеми взаємодії ролей-образів, між якими

відбуваються трансакції: Блазень – Імперія (сукупність подій, історичних персонажів, текстів, що містять колоніальний досвід) та Блазень – Україна.

У кожній моделі позиція Блазня позначена драматизмом, адже передбачене грою екзистенційне винагородження буде негативним: Блазень не може позбутися обраної ролі; деструкція не веде до утворення нового варіанту реалізації, а лише до руйнування старої схеми. За такого сценарію гри прихованим мотивом слугує бажання позбутися колоніального через перемогу Блазня над Імперією та колоніальною Україною, однак ця перемога тільки зовнішня – Блазень показує Іншому (тому, хто слідкує за грою – українцю) шлях подолання проблеми, але внутрішньо сам неспроможний її відкинути, що обумовлює багаторазове повернення до гри. Оскільки гра має оптимізувати ситуацію, не погіршити її чи повернути на початковий рівень, запропонована модель перебуває на межі між грою та не-грою. У свій час Й. Гейзінга помітив, що сучасна культура «більше вже не «розігрується», і навіть там, де здається, ніби вона грає, це – фальшива гра» [7, 234]. Ці міркування можна застосувати й до окресленої стратегії гри, адже вона є не-сакральна, не-розважальна, в ній не існує правил, а кожна зі сторін сприймається як непримиренна, результатом чого стає неможливість нічийого виграшу, а наступний реванш є лише пролонгацією.

У моделі «Блазень – Імперія» деконструкція реалізується шляхом іронічного обігрування нав'язаних колоніальним минулим стереотипів, кліше; відродження табуйованих тем (твердження, що в радянській імперії сексу не було, заперечуються гіперсексуальністю героїв); десакралізації імперських символів. Модель «Блазень – Україна» служить руйнуванню амбівалентних виявів національного (деконструкції піддаються патріотичні тексти українських митців радянської епохи).

Найповніше моделі деструктивної гри зреалізовані в концепції «бубабізму» й пов'язані з постаттю Ю. Андруховича. Щоправда, в українській літературі маска блазня виринала раніше. Блазнюванням позначена творчість П. Тичини: розгорнута гра «Блазень – тоталітарна

система», основним завданням якої є не деконструкція, а намагання подолати страх, шляхом створення моделі трансакцій, у якій Блазень слугує тоталітарній системі як тлумач тоталітарно-колоніальних дій, коли, наприклад, голодомор подається як здобуток партії, а не геноцид («Партія веде»).

Ідеологія блазнювання помітна й у творчості представників «хімерної прози». Хімерне блазнювання (за Н. Зборовською) мало те саме спрямування, що згодом «бубабізм». Гра в Блазня для українських шістдесятників стає формою антиколоніального обігрування імперсько-тоталітарної ідеології та актуалізації в українській культурі героя, який є проектом реалізації (у гіпертрофованій формі) табуєваних системою сфер: на фізичному рівні – сексуальної, на духовному – національної.

Отже, всі варіанти української чоловічої тожсамості активізується в трьох стадіях опору імперському дискурсові / захисту від нього: стратегії роздвоєння («двійництво», герой / автор – «крутій»), стратегії міфотворчості (різні варіанти пророцтва) й стратегії деструктивної гри (блазнювання).

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. — К. : Факт, 2003. — 320 с.
2. Забужко О. Хроніки від Фротінбраса. Вибрана есеїстика / Оксана Забужко. — К. : Факт, 2006. — 325 с.
3. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Зборовська Н., Ільницька М. — Львів Літопис, 1999. — 336 с.
4. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое: Книга для свободных умов / Фридрих Ницше. — СПб : Издательский Дом «Азбука — классика», 2007. — 384 с.
5. Философский словарь Владимира Соловьева. — Ростов н/Д :

Фенікс, 1997. — 464 с.

6. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн. — Минск : Современный литератор, 2002. — 448 с.
7. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга. — К. : Основы, 1994. — 250 с.

ЮРЧУК Е. А.

УКРАИНСКИЕ СТРАТЕГИИ МУЖСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КОЛОНИАЛЬНЫХ И ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В украинской литературе под воздействием колониального положения были сформированы неадекватные реализации мужских и женских ролей. Мужская рецепция имперского реализуется в ряде стратегий: стратегии раздвоения (герой / автор – «плут»), стратегии мифотворчества (разные варианты пророчества) и стратегии деструктивной игры (шутовство).

Ключевые слова: колониализм, мифотворчество, деструктивная игра.

YURCHUK O.

UKRAINIAN STRATEGY OF MALE IDENTITY IN COLONIAL AND POSTCOLONIAL CONDITIONS

In the Ukrainian literature under the influence of the colonial position inadequate implementation of male and female roles. Male reception of the imperial implemented in a number of strategies: strategies of split (character / author – swindler), strategies of myths creation (different variants of prophecy) and strategies of destructive game (jestering).

Keywords: colonialism, myths creation, destructive game.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2012 р.